

Галина Василівна ВАСИЛЕВСЬКА

кандидат економічних наук,
доцент,
докторант,
кафедра податків та фіскальної політики,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: h.vasylevska@tneu.edu.ua

**ДИВЕРГЕНТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОХІДНИХ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ:
УЗГОДЖЕННЯ ТЕРМІНІВ**

Василевська, Г. В. Дивергентні характеристики похідних фіскального простору держави: узгодження термінів / Галина Василівна Василевська // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. – Том 28. – № 1. – С. 120-132. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У дослідженнях наукових теорій ключовими питаннями часто стають незгодженість певних термінів та понять. Сислове визначення тієї чи іншої дефініції може стати предметом суперечливих дискусій, коли пороблена трансформується у практичну площину, а надто, якщо певні непорозуміння узгоджуються у правовому полі.

Основною метою здійснення наукової роботи є визначення ключових позицій щодо узагальнення суті конкретних економічних термінів у контексті дослідження фіскального простору, визначення відповідного понятійного апарату, задля недопущення використання окремих дефініцій як синонімічних, підміни понять, формування недоведених домислів, що можуть стати підставою для необ'єктивних висновків. Саме задля здійснення об'єктивного аналізу теоретичних положень досліджуваної фіскальної концепції у статті використано відповідні методи дослідження: аксіоматичний метод - один із способів дедуктивного формування фіскальної теорії, при якому формулюється система ключових термінів; емпіричний метод, за допомогою якого було здійснений теоретичний аналіз ключових понять – похідних фіскального простору, сформоване бачення їх суті та представлено власне трактування.

Крім цього, у статті проаналізовано сучасні тенденції розвитку фіскальної науки. Розглянуто проблеми незгодженості понятійного апарату та запропоновано визначення основних термінологічних понять, таких як: фіскальний простір, достатній фіскальний простір, оптимальний фіскальний простір, фіскальне середовище, тощо.

Наголошено на необхідності глибокого переосмислення теоретичних засад формування новітньої теорії та концепцій фіскального простору держави у контексті взаємозв'язку його складових. Окреслено та проаналізовано низку основних макроекономічних чинників, що перешкоджають формуванню позитивного фіскального середовища в Україні. Визначено фактори впливу на його формування й функціонування в державі. Продемонстровано та обґрунтовано наявність відповідного оптимального простору в умовах фіскальної експансії, а також окреслено явище «податкового спустошення», яке виникає внаслідок збільшення розміру податкового тягаря на реальний сектор економіки, національне виробництво, а також працю.

Ключові слова: *фіскальне середовище; фіскальний простір держави; достатній фіскальний простір; оптимальний фіскальний простір; інституційне середовище; фіскальна експансія; ефект податкового спустошення.*

Halyna Vasylivna VASYLEVSKA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Taxes and Fiscal Policy,
Ternopil National Economic University
E-mail: h.vasylevska@tneu.edu.ua

DIVERGENT CHARACTERISTICS OF DERIVATIVES OF STATE FISCAL SPACE: SEQUENCE OF TERMS

Abstract

Introduction. *Inconsistency of certain terms and concepts often become the key questions in scientific theories research. Semantic explanation of some definition can become a subject of the controversial discussions. In this case, the problem can be transformed into the practical area especially if some miscomprehension must be agreed in the legal field.*

Purpose. *The article aims to define the key positions on the generalization of the essence of specific economic terms in the context of fiscal space exploration, to determine the corresponding conceptual apparatus in order to prevent the use of some definitions as synonymous ones, the concepts substitution, and the formation of inadequate reasoning, which can become the basis for false conclusions.*

Method (methodology). *In order to reach the goal of the research we have used the different methods. They are the axiomatic method (one of the ways of deductive formation of fiscal theory when the system of key terms is formulated); the empirical method (to realize the theoretical analyses of key definitions, to consider fiscal space derivatives, to form the vision of their nature and to present the author's definition).*

Results. *Current trends of development of fiscal science have been analysed in the article. Problems of inconsistency of the conceptual apparatus have been considered. It has been proposed the definition of the basic terminology concepts. They are fiscal environment, sufficient fiscal space, optimal fiscal space, fiscal environment, etc. The necessity of rethinking the theoretical foundations of the formation of the modern theory and concepts of the fiscal space of the state in the context of the interconnection of its components has been emphasized. The main macroeconomic factors, which forbid formation of the positive fiscal environment in Ukraine have been outlined and analysed in the research. The factors, which influence its formation and functioning in the state, have been determined. The existence of an appropriate optimal space under conditions of fiscal expansion has been demonstrated and grounded. The phenomenon of "tax devastation", which arises because of an increase in the tax burden on the real sector of the economy, national production, and labour, has been investigated.*

Keywords: *fiscal environment; fiscal space of state; sufficient fiscal space; optimal fiscal space; institutional environment; fiscal expansion; effect of tax waste.*

JEL classification: H6, H7

Вступ

У період глобальних перетворень активізувалася необхідність раціонального доведення економічних процесів, їх ґрунтовного вивчення та багатовимірного об'єктивного аналізу, що, безумовно, входить у сферу наукового пізнання. Завдяки цьому виникає безліч різноманітних термінів, які не завжди узгоджуються між собою: в окремих випадках дублюються, у інших – позбавлені елементарної логіки, або ж взагалі, дослівно перекладаються із зарубіжної літератури, що хибно окреслює їх зміст. Опрацьовуючи теорію фіскального простору, ми стикнулися з низкою використовуваних визначень, автори яких давали несформовані послідовно, ідентичні або надто схожі пояснення їхньої суті, що позбавляло можливості глибинного розуміння властивих процесів, механізмів чи явищ. Пізніше, ці недоліки, як правило, переносяться у практичну площину і стають колізіями чинного законодавства.

Мета статті

Метою статті є визначення ключових позицій щодо узагальнення суті фіскального простору, відповідної термінології, задля недопущення використання окремих дефініцій як синонімічних термінів, субституції понять, недоведених домислів, що є підставою для необ'єктивних висновків.

Виклад основного матеріалу

У контексті досліджуваної теорії зазвичай ототожнюються низка дефініцій: фіскальний простір (англ. fiscal space), оптимальний фіскальний простір (англ. optimal fiscal space), достатній фіскальний простір (англ. sufficient fiscal space), а також фіскальне середовище (англ. fiscal environment).

Наукові версії щодо обґрунтування теорії фіскального простору були втілені у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників: В. Базилевич, Дж. Кім, Ю. Іванов, Т. Єфименко, В. Кремень, А. Крисоватий, М. Кюреші, М. Мельник, С. Овсяк, А. Острі, А. Оукен, Н. Савчук, А. Соколовська, В. Суторміна, А. Тимошенко, П. Хеллер, М. Хомяк, С. Юрія та ін. Натомість проблема суперечності трактування окремих понять щодо функціонування та розвитку фіскального простору залишається невичерпаною.

Наше бачення теорії фіскального простору, сформоване на попередніх дослідженнях, спонукало до еволюційної трансформації парадигми полісемічного терміна. Варто зазначити, що фіскальний простір - поняття стале, формування, існування та розвиток якого не залежить від якісних характеристик наповнюваних компонент. Проте, визначаючи його суть, необхідно враховувати не лише складові фіскального простору, але й їх вплив на економічну ситуацію у державі, якість життя громадян, а також комплексний суспільний розвиток. Таким чином, фіскальний простір – це сукупність економічних, політичних, фінансових та соціальних взаємовідносин, що виникають між державою і суспільством при забезпеченні власних інтересів у процесі реалізації фіскальної політики з метою розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, збалансування бюджетних ресурсів, а також формування стабільних джерел фінансування основних напрямів діяльності держави, зумовлених відповідними цілями та завданнями. Відтак, зауважимо, що сам простір – це перманентний рух, який супроводжується активними метаморфозами у результаті обопільного симбіозу його складових. Таким чином, ключовою позицією є необхідність з'ясування усіх наявних можливостей його порівняння з іншими аналогічними формами, іншими словами, окреслення дивергентних характеристик похідних дефініцій теорії фіскального простору.

Фахова література, демонструючи пояснення термінів «простір» і «середовище», зазвичай, базується на системному підході, коли під системою науковці розуміють усі «без винятку об'єкти і процеси об'єктивного світу, всі об'єкти, що входять до складу простору і середовища, як і самі по собі, простір і середовище, є системними» [8]. Заразом, параметри, які характеризують систему, передбачають формування її окремих, взаємопов'язаних множинних елементів у єдине ціле. Схожі риси властиві прикметнику «інституційний», що є означенням тих подій, явищ, процесів, які безпосередньо пов'язані з громадськими, державними і суспільними інститутами [1, с. 19-30]. Таким чином, використання терміну інституційне середовище часто об'єднує у собі ознаки фіскального та податкового.

У сучасному тлумачному словнику поняття середовище (лат. *condiciónes* [10, с. 523], англ. *environment* [20, с. 149]) трактується як сукупність умов існування людини та суспільства. За формулюванням «Сучасного тлумачного словника української мови»: середовище – це «речовина, тіла, що заповнюють якийсь простір, мають певні властивості...» [18, с. 795]. У соціології під соціальним середовищем людини розуміють економічні, політичні, соціальні, духовні, територіальні умови, що впливають на становлення особистості [16]. Водночас об'єднуючи прикметник «інституційний» з поняттям «середовище», автори часто використовують ознаки, які визначають його функціонування виключно у національних масштабах. Такий бачення не забезпечує повноти наукового підходу, адже середовище, являє собою сукупність відповідних умов, на базі чого формується, функціонує й розвивається економіка у локальному та глобальному вимірах, тобто у просторі.

А. Тимошенко у цьому контексті засвідчує, що «внутрішнє інституційне середовище формування та функціонування фіскальної політики України в євроінтеграційних процесах – це сукупність інститутів, котрі окреслюють дане середовище і працюють за своїми правилами» [19]. У продовження цієї гіпотези варто зауважити, що зазначене середовище є базовим підґрунтям щодо реалізації фіскальної політики в державі, натомість ми вважаємо, що функціонування відповідних інститутів здійснюється під впливом вищезазначених складових, а згадані автором правила, насамперед, мають бути узгодженими між собою, адже саме вони мали б стати частиною інструментів та засобів, що окреслюють формування, функціонування та умови розвитку як фіскального середовища, так і відповідного простору держави.

Досліджуючи вітчизняний і зарубіжний досвід фіскального регулювання В. Бардась зосереджує увагу на відсталість національного інституційного середовища, що спричинює надмірний «фіскальний тиск (понаднормативну рентабельність) на суб'єктів господарювання за рахунок таких фіскальних інструментів як: роялті, ліцензії, експортні мита [2, с. 51-54]. Водночас науковець зазначає, що з огляду на необхідність створення в усіх сферах національної економіки рівних конкурентних умов і функціонування оптимального інституційного середовища «для економічного зростання виникає потреба в застосуванні окремого фіскального інструментарію, який компенсує недоліки існуючої системи макроекономічного регулювання розвитку бізнесу і формування показників рентабельності та інвестиційної привабливості» [2, с. 51-54]. Вочевидь автор, акцентуючи увагу на необхідності створення «оптимального інституційного середовища», має на увазі формування виключно його фіскального компоненти, адже пропонує забезпечити процес удосконалення з допомогою «окремого фіскального інструментарію». На наш погляд, здійснення економічного зростання в державі може відбутися при модернізації та покращенні наявного фіскального середовища, яке має стати базовим підґрунтям для

формування оптимального простору, оскільки запровадження й застосування додаткових засобів регулювання, зазвичай потребує суттєвих витрат бюджету та абсолютної зміни концепції становлення, функціонування та розвитку фіскальної системи держави загалом.

Вивчення інституційного середовища дає можливість відмежуватись від певних передумов (аксіом повної раціональності, досконалої конкуренції, абсолютної інформованості), дослідити істинну соціальну відповідальність національного бізнесу, а також цілісно та всебічно проаналізувати його вплив на формування та функціонування фіскального простору держави. Ю. Мирошниченко, О. Панченко стверджують, що сама по собі недосконалість інституційного середовища є однією з вагомих причин гальмування економічного зростання та конкурентоспроможності українських підприємств, що «призводить до виникнення псевдо ринкових відносин та диспропорцій фіскального характеру, створює нерівні правила гри для різних суб'єктів господарювання» [5]. Одночасно, імпортовані формальні інститути з переважно ліберальних форм поведінки розвинених держав не синхронізують з наявними неформальним інституційним середовищем України [5], що відбулося під впливом національного менталітету й спричинило створення певних норм і особливих рис характеру підприємця, відмінних від традиційних засад сучасної ринкової економіки. Поряд з цим, забезпечення дієвості інституційного середовища здійснюється за допомогою інструментарію, який впливає на розвиток співвідносного функціоналу. Найбільш поширеною формою такого інструментарію через можливість встановлення взаємозв'язку економічних індикаторів з величиною впливу на середовище у суспільстві є інститути фіскального регулювання. У науковій літературі відповідні інститути розглядаються як «форми взаємовідносин держави, платників податків і громадян виборців та, з одного боку, право держави встановлювати, законодавчо регламентувати, організовувати справляння податків і податкових платежів, розподіляти податкові надходження, з другого – право суб'єктів ринку на судовий захист від неправомірних податкових вилучень, можливість здійснення громадського контролю за фіском; форми взаємовідносин між державою позичальником і власниками її боргових зобов'язань, право держави протягом обумовленого терміну розпоряджатися залученими шляхом запозичення коштами і право кредиторів вимагати вчасного обслуговування та погашення боргу» [9, с. 18-32].

Динамічний розвиток сучасної фінансової науки та її послідовна деталізація, що зумовлює створення нових теорій, надає можливість більш ґрунтовно досліджувати детермінанти їх виникнення та особливості подальшого розвитку. Натомість цей факт, з філософської позиції суб'єктивного світосприйняття, не може стати причиною ототожнювання певних понять. До такого трибу відносимо наступні терміни: «фінансове середовище», «фіскальне середовище» та «податкове середовище». Стосовно першого й останнього – безсумнівно можемо стверджувати про більш широке окреслення фінансового середовища, у сенсі трактування його змісту, та вузьколокалізоване смислове пояснення податкового. Означення дефініції «фінансове середовище» в сучасній науковій літературі зазвичай обмежується діапазоном висвітлення двох термінів: «фінансове середовище підприємства (бізнесу)», під яким зазвичай розуміють сукупність відповідних чинників, а саме: причетних до підприємства осіб, інструментів, ринків та дій, що мають стосунок до створення грошових потоків підприємства і формують систему обмежень у процесі прийняття та реалізації фінансових рішень [6]; [12, с. 230-234] та «світове фінансове середовище», за допомогою якого, як правило, описують усі фінансові процеси, механізми та взаємозв'язки у глобальному економічному просторі. Зокрема, за переконаннями Н. Савчук та Л. Чівленко, «світове фінансове середовище є складною багаторівневою глобальною фінансовою системою, яка має свої особливості розвитку та функціонування... є не простим набором, а сукупністю взаємопов'язаних компонентів, які мають однорідні ознаки та об'єднані цільовою функцією ефективного впорядкування фінансових потоків» [13, с. 10].

В аналогічному контексті варто розуміти визначення фінансового навколишнього середовища, яке В. Суторміна пропонує розглядати як складну систему «формування попиту на капітал і його пропонування, цін (курсів) на корпоративні та державні цінні папери, валютних курсів, структури податкових ставок і пільг, митних тарифів і квот в умовах невизначеності, ризику і неповної інформації» [17, с. 26]. Можливо, це одне із найвдаліших тлумачень суті фінансового середовища, хоча і не довершене, зважаючи на недостатність конкретизації. Однак, розвиток фінансової та фіскальної теорій як спроби їх синтезування з точки зору наявності певних комбінацій і поєднання взаємозв'язків, зокрема у частині забезпечення доходів бюджетів, на наше переконання, зумовлює невизначеність у термінах, а як наслідок, недосконалість та дуалістичний підхід до формування й трактування законодавчої бази.

Впродовж вищезазначеної тези, варто зауважити, що синонімічне використання дефініцій «податкове середовище» та «фіскальне середовище» також вважаємо хибним.

Часто науковці для пояснення змісту податкового середовища використовують поняття «податкове середовище підприємства», під яким розуміють поєднання визначених зовнішніх та внутрішніх податкових умов, комплекс відповідних факторів функціонування фірми, а також принципів, методів і методологічних прийомів управління процесом планування, розрахунку та контролю за податковими платежами, які справляються суб'єктом господарювання [4]. Таким чином податкове

середовище у визначеному аспекті, окреслюючи умови функціонування підприємства, висвітлює обставини його роботи, поведінки та розвитку. Це вузьке трактування зазначеного поняття, яке базується на засадах організації корпоративного (або індивідуального) податкового менеджменту, оптимізації (у тому числі мінімізації) податкових платежів, а також їх планування, прогнозування і контролю за справлянням у формі здійснення фіскальними органами податкових перевірок та аудиту.

Ширше трактування податкового середовища обумовлюється синтезом податкової системи та фіскальних органів, що забезпечують адміністрування податкових доходів держави та органів, що формують відповідне законодавство. Б. Бурлуцький зазначає, що податкова система у цьому контексті виступає як сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів), які автор відносить до статичної складової податкового середовища, а також комплекс принципів, методів їх побудови, нарахування, сплати та податкового контролю, що формує його динамічну складову. [3]. Ми частково погоджуємося із визначенням автора, натомість вважаємо за доцільне трактувати зазначене поняття у більш розгорнутому векторі, оскільки розділяти окремо податкову систему та роботу фіскальних органів, яка є ваговою частиною її суті, як це пропонує автор, а також дію досліджуваного середовища звукувати до процесу адміністрування, суттєво применшує значення податкового середовища та його роль, як базового елемента формування фіскального простору держави.

Податкове середовище є спільною, обов'язковою ознакою функціонування та взаємовпливу фінансового й фіскального середовищ. Водночас, фіскальне середовище, часто демонструють кризи призму взаємодії фіскальних органів та платників податків, акцентуючи увагу на важливості «повноти та своєчасності надходжень податкових, митних та інших обов'язкових платежів до бюджету та позабюджетних цільових фондів...». [15, 116-129]. На думку науковців В. Соляр і Ю. Ломейко, саме ця ознака фіскального середовища є одним з найважливіших напрямів досягнення мети фінансової політики держави. Водночас Україна, маючи виключну прерогативу щодо формування власної правової бази та видання законів, не встигає допасувати її до потреб суспільства та вимог сучасного глобального світу, внаслідок чого виникають певні перекося фіскального простору, а в продовження - соціально-економічного розвитку країни, погіршення загального добробуту її громадян.

Крім цього суттєві інституційні деформації вітчизняного фіскального середовища, за переконаннями М. Мельника, формуються шляхом надмірного бюрократичного втручання держави у ділову активність суб'єктів господарювання, малопомітний поступ у руйнуванні корупційних схем, підкупний протекціонізм, злиття політичних та бізнес-інтересів, значні диспропорції між фактичним рівнем доходів та витрат чиновників залишаються істотною перешкодою для розвитку вітчизняного бізнесу, а відтак, і соціально-економічного піднесення України на шляху її європейської інтеграції [11, с. 3-8].

Схожої думки притримуються й інші науковці, акцентуючи увагу на занадто бюрократизованому адміністративно-фіскальному середовищі, яке поряд із низьким рівнем інноваційної культури державних службовців, недосконалим нормативно-правовим полем є значною перешкодою для активізації українських дослідників [7, с. 142] та формування якісного інтелектуального капіталу країни загалом.

Водночас, організаційні проблеми державного регулювання та інституційні деформації й девіації вітчизняного фіскального середовища є істотною перешкодою для розвитку вітчизняного виробництва, промисловості і переробної галузі, а також гальмуючим фактором науково-технічного прогресу. Науковці виділяють низку проблемних чинників, які значно посилюють складну соціально-економічну ситуацію й формують негативне середовище для побудови національного фіскального простору держави (рис. 1).

Зазначені макроекономічні чинники, що деструктивно впливають на формування позитивного фіскального середовища України, одночасно є суттєвими бар'єрами у розвитку фактично всіх сфер діяльності держави, а надто, беручи до уваги шумпетерівську гіпотезу стосовно фіскального впливу на державні можливості забезпечення суспільних потреб. Проте наявність чи відсутність певного руйнівного фактору побудови дієвого фіскального середовища не виключає можливості його функціонування як такого. Інше питання – якісний склад такого середовища, позитивні чи негативні чинники, які можуть відзначатись на результативності його розвитку, а відтак на формуванні добірних характеристик і ознак відповідного простору держави.

Таким чином, фіскальне середовище, можна вважати за сукупність умов, спричинених регулятивними заходами держави у процесі реалізації фіскальної політики, що сприяють становленню та функціонуванню фіскального простору. Натомість, виходячи з власного тлумачення досліджуваного поняття простору, трактування середовища лише з позиції сукупності певних умов, є неповноцінним, адже ми втрачаємо ключові аспекти формування фіскальних взаємовідносин, які варто визначати базовою площиною однойменного простору.

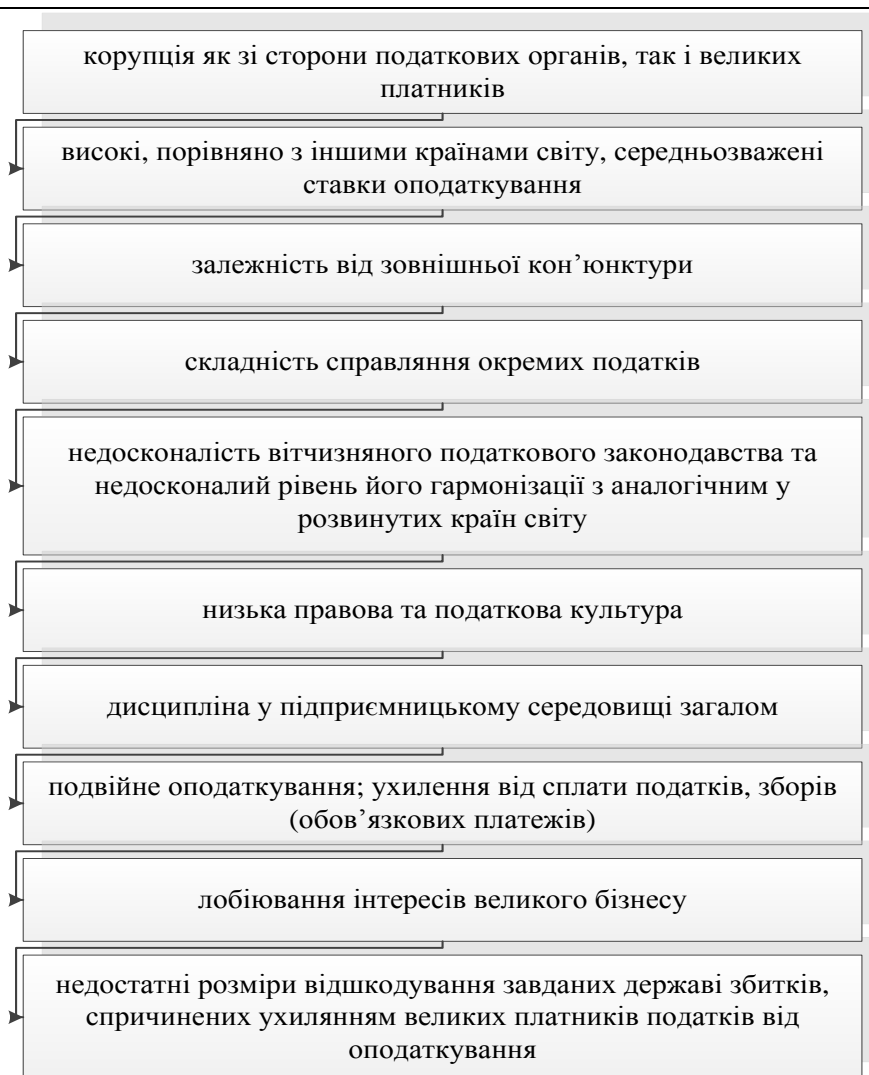

Рис. 1. Макроекономічні чинники, що перешкоджають формуванню позитивного фіскального середовища в Україні

Примітка: складено автором на основі: [11, с. 3-8].

Відтак, для більш змістовного окреслення фіскального середовища, вважаємо за доцільне визначити його як опорний елемент побудови простору, що залежить від встановлених державою умов функціонування правового, політичного, економічного та соціального характеру, а також державних правил формування доходів та витрат.

Отже, з нашої точки зору, фіскальне середовище – це система взаємозв'язків та обставин, які виникають за умов реалізації фіскальної політики у межах організаційно-правових відносин суб'єктів оподаткування, направлених на формування та розвиток фіскального простору держави.

Фіскальне середовище є базовою основою не лише для побудови однойменного простору держави, але і невід'ємною компонентою у системі взаємних зв'язків для відтворення дієвості та ефективного функціонування інших, асимілятивних формацій, таких як податкове середовище, фінансове середовище, інституційне середовище тощо (рис. 2).

Таким чином, як видно з рис. 2, фіскальне середовище, насправді є невід'ємною компонентою у системі ефективної взаємодії та розвитку як фінансового, так і податкового середовища, а також інституційного середовища, яке вміщує повну сукупність попередньо названих (податкове, фінансове, фіскальне).

Водночас усі вони формуються за допомогою відповідного інструментарію державного регулювання та певних макроекономічних обставин глобального світу (рис. 3): законодавчі норми та умови функціонування.

Таким чином, до законодавчих норм варто віднести усю правову базу, яка прямо чи опосередковано впливає на соціально-економічний розвиток держави та взаємодію усіх суб'єктів

суспільних відносин, а також зовнішні та внутрішні обставини, які, зазвичай, окреслюють відповідні макроекономічні показники.

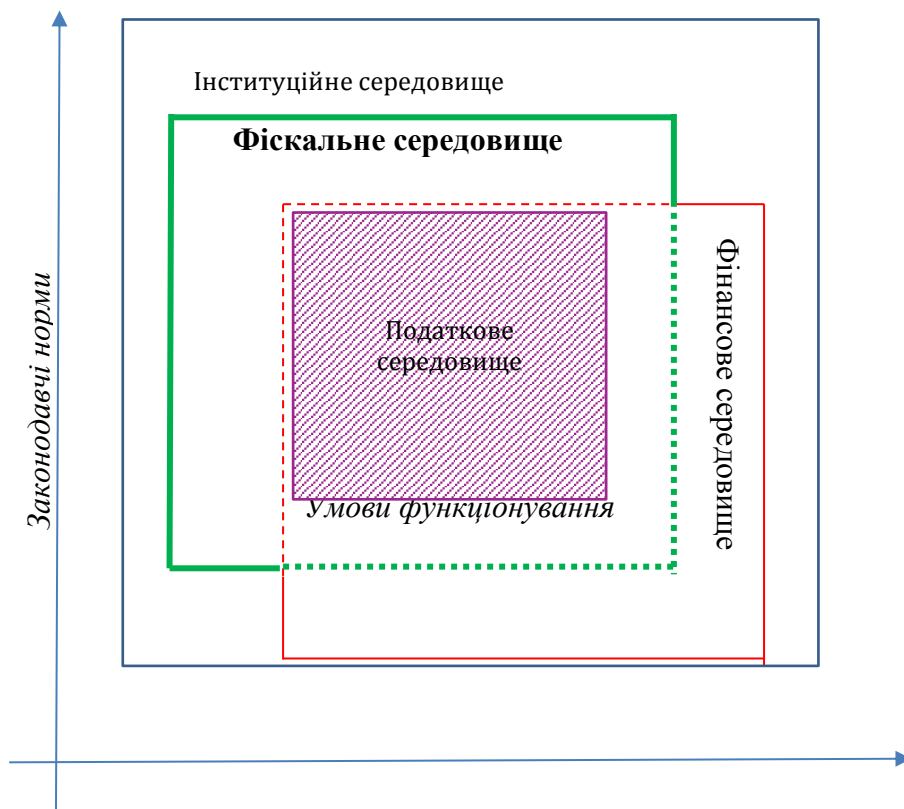

Рис. 2. Фіскальне середовище та його взаємодія з іншими асимілятивними формаціями

Примітка: складено автором.

Отже, до законодавчих норм зовнішнього прояву, як правило, відносяться усі договори, угоди, конвенції та директиви, які виконуються державою у межах її участі в міжнародних політико-економічних організаціях, товариствах, союзах на кшталт Світової організації торгівлі (СОТ), Всесвітньої митної організації (ВМО), Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), Асоціації між Україною та Європейським Союзом (ЄС) тощо. Крім цього, внутрішній вплив на формування фіскального середовища й визначення його змісту має національне законодавство держави, що регулює норми чинного права у сфері реалізації податкової, митної, бюджетної політики. До правових документів як ефективного інструментарію окреслення фіскального середовища в країні треба віднести національне законодавство, зокрема конституцію держави, податковий, митний, бюджетний та кримінально-процесуальний кодекси, інші законодавчі та підзаконні акти, укази, постанови, накази у сфері реалізації фіскальної політики тощо.

Стосовно умов функціонування фіскального середовища, треба зазначити, що на формування фіскального середовища чинять вплив зовнішні й внутрішні обставини, які поділяються, у свою чергу, класифікуються як безпосередні та посередні. Наприклад, до зовнішніх безпосередніх умов можна віднести міжнародні боргові зобов'язання держави, отримання закордонних позик та кредитів, суттєвий вплив чинять зовнішні інвестиції та способи їх використання, а також міжнародна міграція населення, у тому числі трудова. Усі перелічені фактори прямо впливають на стан бюджету країни, можливості його наповнення та розподіл витрат, а також на формування напрямів розвитку податкової політики держави, що безпосередньо визначає обставини функціонування та розвитку фіскального середовища. Водночас зовнішні опосередковані умови чинять непрямий вплив, внаслідок чого виникає необхідність коректування або кардинальної зміни вектора реалізації фіскальної політики держави. До таких умов належать: зміни світових цін на енергоресурси, що може вплинути на національну економічну і соціальну політику у сенсі перегляду урядом тарифів на комунальні послуги й ціни на споживання цієї продукції; зміна кон'юнктури глобального ринку, так як будь-які асиметрії у цьому напрямі можуть по-різному відобразитися на кінцевому результаті ведення вітчизняного господарства; інтенсивний розвиток пріоритетних галузей світової економіки може спричинити певну конкуренцію у відповідній сфері та забезпечити використання фіскального інструментарію у стимулюванні вітчизняних суб'єктів господарювання до активізації діяльності; глобальні проблеми, пов'язані із зміною клімату, екологічною

ситуацією та ін. спонукають до пошуку інноваційних технологій щодо необхідності енергозбереження, використання альтернативних джерел енергії, що у свою чергу потребує ефективного використання фіскальних інструментів, зокрема запровадження чи скасування податкових платежів, преференцій задля можливостей врегулювання певної ситуації. Власне схожі потреби можуть поставати при непередбачуваних форс мажорних обставинах: виникненні природних катаклізмів та катастроф.

Рис. 3. Фактори впливу на формування та функціонування фіскального середовища

Примітка: складено автором.

Актуальною проблемою цивілізованого світу, яка вимагає державного контролю та вирішення і точно не обходиться без підтримки платників податків – це загроза тероризму, зокрема, організація опору військовій агресії в Україні, адже будь-яке протистояння ворогові потребує використання чималих фінансових ресурсів.

Внутрішні фактори впливу на формування та функціонування фіскального середовища держави також класифікуються на безпосередні й опосередковані. Разом з цим безпосередні, такі як нестабільність фіскальної політики, зміна соціальних стандартів, надмірний податковий тиск, високий рівень тіньової економіки й безробіття, а також інфляція деформують фіскальне середовище, надзвичайно деструктивно впливають на формування, функціонування та перспективи відповідного простору держави, а також гальмують соціально-економічний розвиток країни загалом. Водночас опосередковані фактори, такі як корупція, демографічні зміни, рівень якості освіти та її розвитку, науково-технічний прогрес і необхідність забезпечення безпеки у всіх сферах державних повноважень чинять вплив на суспільний розвиток при чому не лише у певний проміжок часу, але й на довготермінові періоди.

У підсумку, фіскальне середовище де-факто є однією з основних складових однойменного простору, так званим базовим фундаментом його побудови та розвитку. Властиво, що від якісних та

кількісних характеристик наповнення фіскального середовища залежить повноцінний склад його вивідних систем. Мінімальний набір законодавчо-нормативних документів та визначених обставин організації зазначеного середовища, включно з окресленням кінцевої мети його фіскального впливу, може сформувавши обмежений простір, здатний до внутрішніх функціональних трансформацій, сприятливий та еластичний до навколишніх масштабних змін глобального значення. Визначення такого простору, на наш погляд, має бути простим і лаконічним, максимально зрозумілим у його дефініції. Саме у цьому аспекті пропонуємо тлумачення поняття «достатній фіскальний простір», яке є часто вживаним у фаховій літературі, проте позбавлене вичерпних пояснень. З нашої точки зору, достатній фіскальний простір – це простір, наповнений мінімальним інструментарієм державного регулювання економіки у сфері впливу фіскальної політики та вистачальним (належним, задовільним) дієвим ресурсом до організації відповідних процесів, що є достатнім для функціонування й подальшого розвитку цього простору.

Достатній фіскальний простір може виявитись схильним як до перспективного еволюціонування, так і до дестабілізаційних модифікацій, що негативно впливають на сукупний суспільний розвиток, ведуть до кризових явищ та їх поглиблення, занепаду й тотального краху господарської системи. Поза тим, його функціонування при мінімальному переліку необхідних дієвих засобів та визначених обставин, а також раціональному підході керівництва країни до управління державними процесами, сприяє здійсненню продуктивних трансформацій, аналогічних з довершеними. Ключовою умовою здійснення цього процесу є наявність зручного, придатного до позитивних змін фіскального середовища.

Отже, фіскальне середовище може бути сприятливим або несприятливим стосовно формування його досконалої похідної – оптимального фіскального простору. Поза тим, лише присутність оптимального фіскального простору забезпечить можливості формування ефективного оподаткування, дієвих боргових стратегій, збалансованого бюджету, високих стандартів життя та рівний доступ громадян до суспільних благ, що сприяло б соціально-економічному розвитку, а відтак, утворенню держави загального добробуту.

Таким чином, становлення оптимального фіскального простору, яке відбувається у процесі реалізації регуляторної політики держави з метою забезпечення ефективного оподаткування, формування оптимальної податкової системи, достатньої ресурсної бази задля забезпечення зрівноваженого розвитку народного господарства, покращення суспільного добробуту та якості життя громадян.

Отже, оптимальний фіскальний простір – це найкраща форма функціонування модернізованого фіскального середовища, що здатна забезпечувати розвиток таких взаємодій між суб'єктами відповідних відносин, які сприяють збільшенню ефективності оподаткування, раціональному розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту, зрівноваженому економічному розвитку, збалансованому бюджету, покращенню суспільного добробуту.

Оптимальний фіскальний простір слугує абсолютним поєднанням усіх його складових. Водночас циклічний характер економічного розвитку, що виникає завдяки взаємопов'язаним процесам, спричинює певні коливання світового господарства й посилює формування відповідних тенденцій. Таким чином трансформації оптимального фіскального простору, які виникають внаслідок дії будь-яких зовнішніх та внутрішніх факторів впливу, зокрема:

- зміна політичних настроїв суспільства;
- вплив економічних криз глобального та локального масштабу;
- загрози тероризму у різноманітних проявах;
- загострення міліарної агресії та протистояння;
- утворення недосліджених форм та видів захворювань;
- виникнення природних катаклізмів та різноманітних форс мажорних обставин;
- зміна кількості населення внаслідок усіх можливих обставин (народжуваність, смертність, міграція, еміграція тощо)

можуть створювати відповідні перекося його розвитку та спричиняти деструктивні зміни функціонування. Унаслідок цього оптимальний фіскальний простір може деформувати свою конфігурацію не на користь ані держави, ані суспільства. Саме процес переходу оптимального фіскального простору за межі так званої «зони комфорту»¹ породжує явище фіскальної експансії (рис. 4) (від лат. *expansio* – поширення [14, с. 191]), що характеризується розширенням (звуженням) простору, його виходу із попередніх оптимальних меж функціонування, хоча ставить за мету подолання

¹ Зона комфорту - це область життєвого простору в якому особа почуває себе впевнено та безпечно. Іншими словами, зона комфорту - це стан психологічної захищеності, який виникає через послідовність звичних дій та отримання передбачуваного результату (матеріал з Вікіпедії вільної енциклопедії, доступний з: https://uk.wikipedia.org/wiki/Зона_комфорту)

циклічності економіки та зазвичай спричиняє негативні ефекти у вигляді максимізації фіскалізму, нерівномірного податкового тиску, поширення тіньової економіки, корупції, виникненню факту податкового спустошення [21, с. 259-260] посилення соціального напруження та, як наслідок, спад національної економіки й погіршення загального добробуту громадян.

Рис. 4. Функціонування оптимального фіскального простору в умовах фіскальної експансії

Примітка: складено автором.

Оптимальний фіскальний простір держави, зазвичай демонструє певні деформації свого функціонування, з огляду на необхідність забезпечення зрівноваженого регіонального розвитку країни. Побіжно, політика, яка регламентує і направляє фіскальні процеси держави, повинна бути максимально еластичною стосовно внутрішніх потреб суспільства та вимог щодо еволюціонування ринкового господарства з врахуванням сучасних світових тенденцій.

При чому, враховуючи актуальні ефекти трансформацій глобальної економіки, фахівці-економісти суттєве значення сьогодні надають розміру податкового тягаря на реальний сектор економіки, виробництво та працю, внаслідок чого виникає так званий ефект «податкового спустошення» графічно проілюстрований на рис. 5.

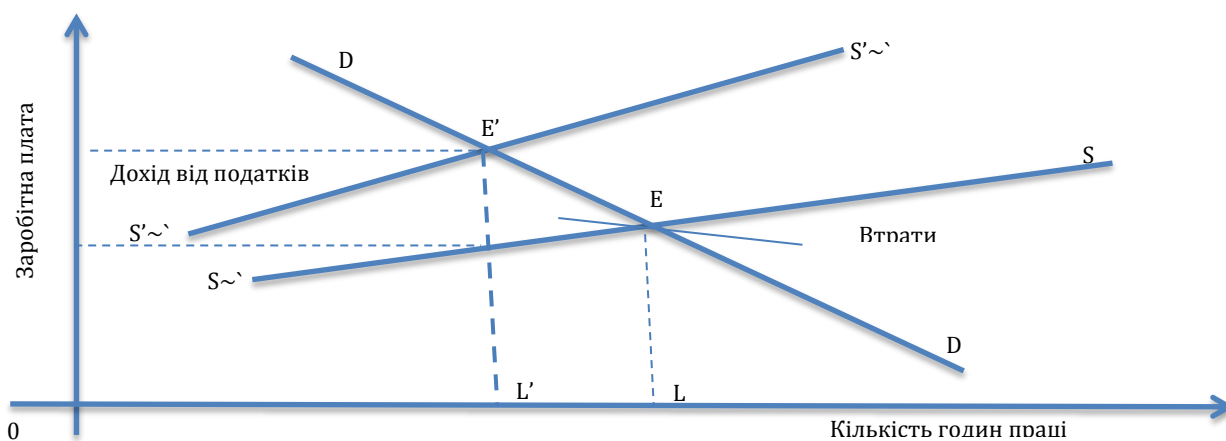

Рис. 5. Дохід від податків та ефект деформації граничного продукту робочої сили

Джерело: [21, с. 183].

Представлений рис. 5. одночасно відображає відношення оплати праці до кількості фактично відпрацьованих годин на окремо взятому підприємстві, що є прикладом оподаткування виробничих процесів та реальної праці й надає уявлення як саме податки можуть впливати на використання певних ресурсів у національній ринковій економіці. Велике значення у цьому аспекті ученими приділяється наявним ефектам від оподаткування, за якими у науковій літературі закріпилася назва «податкове спустошення».

Так, крива попиту на робочу силу (DD) (див. рис. 5) є спадною, тоді як підприємства прагнуть до збільшення зайнятості коштом скорочення споживання основного капіталу у натуральній формі.

Водночас крива пропозиції робочої сили (SS) навпаки зростає, за умови, коли реальна оплата праці, задіяних у виробничих процесах, збільшується. Натомість, внаслідок надмірного оподаткування фонду оплати праці, гальмується попит на робочу силу, а це означає, що трудовий час на підприємстві не використовується у повному обсязі. Таким чином, трикутник E'EA ілюструє наявні наслідки оподаткування у відповідних обставинах і є свідченням явища податкового спустошення, вимірником якого вважається різниця між граничною вартістю однієї години праці для підприємства та граничною вартістю однієї невикористаної години робочого часу. Складається ситуація, коли податок діє антистимуляційно на працівників і роботодавців, викликаючи певне спотворення (англ. distortion) вартості граничного податку на працю, внаслідок чого її ціна суттєво зростає. Підприємства, сплачуючи підвищені ставки податку на фонд оплати праці, спотворюють (тобто максимізують) вартість продуктів, що виробляються за одну годину. Ця вартість перевищує показник граничної вартості продукту однієї години праці працівника, звільненого внаслідок створення обмежень на робочу силу. В такий спосіб суспільство є позбавлене приросту реального продукту, який міг би бути вироблений, якщо б не перешкодили податки [21, с. 259-260; 22].

З цієї ситуації можна зробити висновок, що посилення податкового тягаря, зазвичай супроводжується впровадженням надмірних необґрунтованих преференцій, забезпечує певні деструктивні викривлення фіскального простору держави й може виявитись надміру вартісним для суспільства і жодним чином не заохочувати до легального працевлаштування. Поширення явища фіскальної експансії може спричиняти ефект податкового спустошення, що у свою чергу, змушує кваліфікованих працівників шукати кращих умов праці (не завжди за фахом і часто поза межами власної країни), а роботодавців до нелегального спонтанного працевлаштування некваліфікованих працівників. Відтак, враховуючи сучасні економічні тенденції та наслідки Великої рецесії (2008-2009 рр.), які різні країни долають неоднаково, варто зауважити про небезпеку, яка криється у пріоритетах оподаткування таких видів ресурсів як реальний капітал, праця та земля. Збільшення обов'язкових зобов'язань саме на цей вид засобів спричиняє зростання їхньої ціни й створює відповідні негативні ефекти, пов'язані з функціонуванням ринку. Зважаючи на певні характерні особливості зазначених об'єктів, до прикладу, безумовну обмеженість такого ресурсу як земля й цілковиту мобільність капіталу (фінансового, виробничого, людського, інтелектуального тощо) та робочої сили й посилюючи податковий тиск щодо них, держава ризикує втратити основні джерела доходу, крім того довіру і повагу своїх громадян-платників податків.

Висновки та перспективи поальших досліджень

Продемонстрований механізм оподаткування капіталу, праці та землі засвідчує його негативний вплив на економічні процеси й є вагомим підставою зміни вектора фіскального простору у бік посилення дії податків на споживання.

Резюмуючи, варто зазначити, що ґрунтовне вивчення похідних фіскального середовища, а надто оптимальної структури однойменного простору, супроводжується проблемою визначення економічної суті та природи досліджуваного явища. Водночас теоретичний аспект потребує детального тлумачення організаційного механізму фіскального простору та конкретизації характерних ознак для повноцінного вирішення суттєвих недоліків його функціонування та розвитку, а також можливості пошуку шляхів його удосконалення.

Список літератури

1. Базилевич, В. Д. Інституційний концепт модернізації фінансових інститутів [науковий семінар] / В. Д. Базилевич, В. Л. Осецький // Фінанси України. - №5, 2013. - С. 19-30.
2. Бардась, В. Фіскальне регулювання природокористування в Норвегії та Україні: перспективи подолання інституціональних розривів / Вадим Бардась. - Економіст [Економіка природокористування]. - №1. - 2012. - С. 51-54.
3. Бурлуцький, Б. В. Формування ефективного податкового середовища господарювання підприємств / Б. В. Бурлуцький // Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами. – Луганськ: Донецький національний університет Міністерства освіти і науки України, 2004. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=7863.
4. Гордієнко, Є. С. Оптимізація податкового середовища підприємства / Є. С. Гордієнко, Ю. І. Шевченко // Економічні науки.- 3. Фінансові відносини. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Economics/24216.doc.htm.
5. Мирошніченко, Ю. О. Дослідження взаємозв'язку соціальної відповідальності бізнесу та інституційного середовища України /Ю. О. Мирошніченко, О. В. Панченко. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://me.fem.sumdu.edu.ua/docs/d089.pdf>.

6. Ковбатюк, М. В. Вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища на процес функціонування та адаптації підприємств / М. В. Ковбатюк, Н. Г. Бенік - [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?...2...PDF/...pdf.
7. Кот, О. В. Інноваційні перспективи інтеграції дослідницького сектору України у рамках програми ЄС / Матеріали XXIV Київського міжнародного симпозиуму з наукознавства та науково-технічного прогнозування: «Інноваційна політика та законодавство в Європейському Союзі та Україні: формування, досвід, напрямки наближення». - Київ: Фенікс, 2011. – С. 141-143.
8. Кремень, В. Г. Критерії простір і середовище: особливості модельного подання та освітнього застосування / В. Г. Кремень, В. Ю. Биков. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://lib.iitta.gov.ua/1188/1/Art100Text-3.pdf>.
9. Крисоватий, А. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів / А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук. – Фінанси України [Податкова політика]. - №9. – 2011. – С. 18-32.
10. Латинський словник: латинсько-український/українсько-латинський словник / Чуракова Л. П. - [понад 25 тисяч слів та словосполучень] – К.: Чумацький Шлях, 2009. – 617 с.
11. Мельник, М. І. Інституційні деформації фіскального середовища великих платників податків в Україні: вплив на розвиток бізнесу / М. І. Мельник, Н. Р. Олійник. – Інституційні проблеми економіки : соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – Вип. 3 (119), 2015. – С. 3-8.
12. Петрицька, О. Місце стратегічного фінансового аналізу у формуванні фінансової стратегії підприємства / Ольга Петрицька. // Проблеми і перспективи економіки і управління : Фінансові ресурси: проблеми формування та використання. - №1 (5), 2016. – С. 230-234.
13. Савчук, Н. В. Зміни фінансового профілю глобального бізнес-середовища: сучасні тенденції / Н. В. Савчук, Л. А. Чивіленко. – Науковий вісник Херсонського державного університету // Секція 1: Економічна теорія та історія економічної думки. – Випуск 9. Ч. 5, 2014. - С. 9-13.
14. Словник іншомовних слів / С.М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).
15. Соляр, В. Фіскальне середовище діяльності підприємств в Україні / В. В. Соляр, Ю. А. Ломейко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Економіка». – Вип. 17. – С. 116-129.
16. Соціальне середовище [матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_середовище (дата перегляду сторінки: 30.11.2017).
17. Суторміна, В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій : підручник / В. М. Суторміна. – КНЕУ, 2004. – 566 с.
18. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 / за заг. редакцією д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х.: ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
19. Тимошенко, А. О. Інституційне середовище формування і функціонування фіскальної політики в євроінтеграційних процесах / А. О. Тимошенко // Економіка. Менеджмент. Бізнес. - №2 (20). - 2017. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1512>.
20. Collins English-Polish Dictionary : nowe wydanie / redaktor naczelny Jacek Fisiak. [120 000 translations] – Warszawa: Drukarnia Wydawnictwa im. W. L. Anczyca, Harper Collins Publishers Ltd, 2007. – 513 s.
21. Owsiak, S. Finanse publiczne współczesne ujęcie / Stanisław Owsiak // Wydawnictwo naukowe PWN SA/ - Warszawa, 2017. – 1134 s.;
22. Musgrave, R. A. Public Finance in Theory and Practice / R. A. Musgrave, P. B. Musgrave. – New York: McGraw-Hill, 1984. – 824 s.

References

1. Bazylevych V. D. (2013). *Institutional concept of modernization of financial institutions*. Kyiv: Finance of Ukraine. (in Ukraine).
2. Bardas`, V. (2012). *Fiscal environment management regulation in Norway and Ukraine: prospects of overcoming the institutional gaps*. Economist [Economy of nature usage]. (in Ukraine).
3. Burlutskiy, B. V. (2004) *Formatting of the effective tax environment of enterprises' managing*. Luhansk: Donetsk National University of Ministry of Education and Science of Ukraine. (in Ukraine).
4. Gordiyenko, Ye. S., Shevchenko, Yu. I. (2007). *Optimization of the tax environment of the enterprise*. Economic sciences. (in Ukraine).
5. Myroshnychenko, Yu. O., Panchenko, O. V. (2013). *Investigation of the relationship of the social responsibility of business and institutional environment of Ukraine*. Sumy: Sumy State University. (in Ukraine).
6. Kovbatyuk, M. V., Benyk, N. G. *The impact of internal and external environment on the process of operation and adaptation of enterprises*. (in Ukraine).
7. Kot, O. V. (2011). *Innovative perspectives of integration of Ukraine's research sector EU Framework*. Kyiv: Feniks. (in Ukraine).

-
8. Kremin`, V. G., Bykov, V. Yu. (2013). The space and the environment categories: features of the model presentation and educational application. (in Ukraine).
 9. Krysovaty A., Koshchuk T. (2011) Institutional environment of fiscal regulation of socio economic processes. Kyiv: Finance of Ukraine. (in Ukraine).
 10. Churakova, L. P. (2009). Latin dictionary. Kyiv: Chumatsky Shlyakh. (in Ukraine).
 11. Melnyk, M. I. Olijnyk, N. R. (2016) *Institutional strain of fiscal environment of large taxpayers in Ukraine: the impact on business development. Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine.* (in Ukraine).
 12. Petrytska, O. (2016). *Place of strategic financial analysis in the formation of the financial strategy of the enterprise.* Problems and perspectives of economic and management. (in Ukraine).
 13. Savchuk, N. V., Chyvylenko, L. A. (2014). *Changes in financial profile of global business environment: resent trends.* Kherson: Scientific Journal of Kherson State University: Series «Economic Sciences». (in Ukraine).
 14. Morozov, S. M. Shkaraputa, L. M. (2000). *Dictionary of foreign words.* Kyiv: Scientific thought. (in Ukraine).
 15. Solyar, V. V., Lomejko, Yu. A. (2017). *Fiscal environment of practice of the enterprises in Ukraine.* Kharkiv: Collection of scientific works of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Economy. (in Ukraine).
 16. Social environment [From Wikipedia, the free encyclopedia], (2017). (in Ukraine).
 17. Sutormina, V. M. (2004). *Finance of foreign corporations.* Kyiv: KNEU. (in Ukraine).
 18. Dubchyns`kyy, V. V. *Modern Dictionary of Ukrainian.* Kharkiv: Shkola. (in Ukraine).
 19. Tymoshenko, A. O. (2017) *Institution environment of formation and functioning of fiscal policy in European integration.* Kyiv: Economy. Management. Business. (in Ukraine).
 20. Fisiak J. *Collins English-Polish Dictionary: new edition.* Warsaw: Drukarnia Wydawnictwa im. W.L.Anczyca. (in English-Polish).
 21. Owsiak, S. (2017) *Public finances - a modern approach.* Warsaw: Wydawnictwo naukowe PWN SA. (in Polish)
 22. Musgrave, R. A. & Musgrave, P. B. (1984). *Public Finance in Theory and Practice /* New York: McGraw-Hill. (in English).

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.